

майбутнє” [4: 520]. Початок нового тисячоліття має стати періодом інтенсивної національної самооцінки. Кожна держава, на думку автора, має заявити про свої пріоритети у формі національних соціальних цілей, які вона хоче досягнути і для свого народу, і для людства загалом.

Література:

1. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів // Філософія освіти. – 2005. – № 1.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. – К., 2004.
3. Кайку М. Візії: як наука змінить XXI сторіччя. – Львів, 2004.
4. Тоффлер Э. Шок будущего. – Москва, 2003.
5. Франко І. Мозаїка / Із творів, що не увійшли до Зібр. творів: У 50 томах. – Упоряд.: З. Франко, М. Василенко. – Львів, 2001.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. – Львів, 2002.

Ніна Захлюпана (Львів)

Іван Франко про реформування школи і сучасність

Творчий доробок геніального Каменяра кожне покоління осмислюватиме по своєму і шукатиме відповіді на вирішення проблем свого часу. Важко назвати сферу духовного, економічного, політичного життя, яка б не цікавила Івана Франка і в якій би він не залишив свій глибокий слід. Особливо його тривожила “будущина” рідного народу, безнастанно вимагаючи від нього тяжкого труду на цій ниві. Він переймався проблемами національного формування того покоління, яке мало прийти йому на зміну. Цьому письменник присвятив низку художніх творів: “Оловець”, “Трицева шкільна наука”, “Отець-гуморист”, “Schönschreiben”, “Гірчичне зерно”, “Борис Граб”, “Молода Русь”, “Сморгонська академія”, “Малий Мирон”, “Пирог з черницями”, “Не спитавши броду”, “Учитель” та ін.

Окрім художніх творів, де зображено систему тодішньої шкільної освіти в Галичині, І. Франко працював над вивченням програми з мови і літератури, над аналізом шкільних підручників, над проблемами ставлення до дітей у сім’ї та школі, і шукав шляхи реформування тодішньої освіти. Яскравими наслідками цієї роботи стали: “А. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий” (рецензія), “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”, “Переднє слово” (до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми), “Спомини з моїх гімназійських часів” та ін. Особливо докладно бачення нової школи висвітлено у статті “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”.

Перебування Галичини в статусі колонії потребувало від тодішніх учених і патріотів величезної праці, зусиль і духовного натхнення для збереження і розвитку української мови як основи існування української спільноти для майбутнього утвердження української державності. Цю складну і благородну роботу варто проводити, окрім сім'ї, обов'язково у школі як основі формування людської особистості, бо що ми закладемо в душу малюка з першого класу, залежить, кого одержить суспільство через 10–11 років. Особлива відповідальність за національне налаштування особистості покладається на учителів української мови та літератури. І це зрозуміло, бо крім усього іншого “набагато важливішою є проблема розуміння української мови як духовної субстанції: без неї не може бути українського народу як такого” [3: 60]. Загальновизнаним є те, що для утвердження іміджу української мови в Україні та в світі є два шляхи: освіта та церква. Це питання було болючим і актуальним у часи Каменяра, а сьогодні, на жаль, воно набуло небезпечної гостроти. У 2003 році М. Наєнко (один із багатьох), переймаючись проблемами функціонування української мови як державної, дійшов сумних висновків: іде жахливе витіснення української мови зі всіх сфер суспільного життя держави. Відбувається тотальне зросійщення України. Як свідчить світова практика, кожен університет держави повинен мати факультет чи інститут національної філології. В Україні їх лише кілька. За таких обставин ми можемо перетворитися на націю без мови. А безмовних не чують. Приклад: ірландці вже давно збагачують винятково англійську культуру [3: 60]. І дуже прикро стає від невеселої думки Великого Каменяра, що за українську справу незабаром боротимуться лише ті, хто не втомився бити по хвилях стрімкої гірської річки; кожен слід від твого удару там зноситься й зникає в одну мить.

І все ж рука генія не втомлювалась бити, стаючи прикладом і для наступних поколінь. І. Франко розумів, сьогоднішній гімназист буде творити “завтра” свого народу. А “завтра” можливе лише з національно свідомими громадянами.

Як учений, як літератор, як людина, що досконало знала систему шкільної освіти, І. Франко розумів, що для формування нової людини левову частку роботи повинно взяти на себе вивчення української літератури в середній школі. Свої погляди з цього приводу учений пропонував у вже названій статті, у якій розмірковував, що ж призвело до такого стану, коли все українське не має розвитку і вкрай занедбане.

“Де ж лежить причина того дивного застою, тої “мерзості запустення” на полі нашої літератури і науки?” – запитував І. Франко. Відповідь читаємо трохи далі: “Скажемо сміло і відверто: лежить вона у вадливим урядженні і ще важливішим трактуванні науки руської, літератури в наших середніх школах. Молодіж не виносить з них ані знання того, що досі зроблено у нас на ниві літературній, ані що за тим слідує – замилювання до своєї рідної літератури” [4: т. 26: 322].

Отже, перша проблема: школа не зацеплює любові до рідного слова, рідної літератури. А далі: “Зате учителі польської літератури, між котрими лучаються загорілі патріоти, впоюють часто ученикам аж надто багато сліпого безкритичного замилу-

вання до літератури польської... хіба ж це не фатальність? Хіба не добра ілюстрація нашої сумної фаталістичної приповідки: де тяжко, там і рветься?" [4: т. 26: 322].

Це був кінець XIX ст., але ми спостерігаємо подібну ситуацію і на п'ятнадцятому році незалежності України.

Сьогодні з волі і дозволу чільників України відбувається тотальне зросійщення інформаційно-культурної сфери, домінуючий вплив російської маскультури призводить до знищення національних уподобань української молоді. За часів І. Франка впоювали любов до польської літератури, сьогодні – до російської. За результатами соціолінгвістичних досліджень 80% київських студентів і старшокласників згадують І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Мирного, І. Франка, І. Нечуя-Левицького... З митців XX ст. лише 14% опитаних старшокласників... назвали М. Хвильового, В. Винниченка і Ліну Костенко. Обізнаність молоді з нинішнім літературним процесом обмежується в анкетах кількома згадками про Ю. Андруховича. Але добре знання російської літератури виявила аж 65% опитуваних [2: 10].

Відавши свій інформаційно-культурний простір колишній метрополії, Україна зазнала найстрашнішої поразки української демократії, яка перетворила цей простір із державотворчого на руйнівний. Сучасні, новітні засоби інформації України стали засобами утвердження російської культури, навіть ментальності і руйнації України як держави, українця як виразника своєї нації [1: 10].

Ситуація, за І. Франком, зумовлена перш за все малою кількістю програмних годин з української літератури: дві години тижнево (друга проблема). За іронією долі, наші одинадятикласники, які за віком здатні сприймати складну сучасну українську літературу різних шкіл і напрямів, теж мають лише 2 години на тиждень української мови і літератури.

Наступна проблема школи часів І. Франка – це відсутність необхідної кількості навчальної та наукової літератури і для учня, і для учителя. "Переважна частина гімназійних бібліотек по провінції відзначається поперед усього блискучою нестачею всяких руських книжок, джерел, підручників, по котрим би учитель, знакомий з науковим методом, міг би яко-такто познакомитися з предметом досі чужим для нього, щоб ученики з його лекцій не виходили зовсім впрожжені" [4: т. 26: 323]. Це саме можна сказати про шкільні бібліотеки багатьох областей України. Та й про яку літературу для школи можна говорити сьогодні, коли друк шкільних підручників наші урядовці віддали чужій державі, Росії. А загалом українська книжка на шляху до винищення. До прикладу, наклад випуску часописів українською мовою у 1998 році знизився порівняно з 1985 роком на 93,4%. У цьому ж році наклад книжок, випущених українською мовою, знизився порівняно з тим самим 1985 роком більш як на дві третини [2: 45].

Ще одна проблема – кадри. Який учитель прийде до школи, хто він буде як особистість, які ідеї він сповідуватиме, такими будуть і його учні, бо ж кожен учитель зазвичай виховує подібних до себе. Вивчення національної культури, літератури, мови потребує висококваліфікованих спеціалістів, національно налаштованих, щи-

рих, добросовісних, справжніх патріотів. А в школі “малого Мирона” “чого люди совісніші та щиріші зробити не можуть, того менш совісні і менш щирі й не хочуть: вони токаниють нещасну рушину курс за курсом після приповідки: тень-тень, аби минув день, а на всякі можливі заміти відповідають стереотипною фразою: “А як я можу ліпше учити?..” А за такою мовою вони зовсім опускають руки [...], а все це конечно не на добро для учеників і для самої справи” [4: т. 26: 323].

Учитель повинен мати відповідну освіту, глибоко знати свій предмет, розуміти його важливість для формування дитячої особистості, знати методи і прийоми його викладання. Без цього всього учитель може лише зашкодити навчальному та виховному процесові: деякі учителі пробують розбирати “естетично” читані кусники – хоч учителі такі належать до рідкостей – “перемучивши таким способом ученика, учителі на основі препарування художнього твору, виявляючи усі художні засоби, приводять учнів до зворотнього процесу – відрази до поезії до мови” [4: т. 26: 324]. Учитель, за І. Франком, так повинен навчати української літератури, щоб учням був цікавий і зміст твору, і одночасно вони могли б насолоджуватись його художньою довершеністю, бачити літературний твір як витвір мистецтва. Учні при цьому повинні розуміти творчий задум автора, знати його естетичні погляди, розуміти життєвий і творчий шлях митця і місце в ньому цієї художньої речі. Та, як зазначав Каменяр, такого “критичного” аналізу творів у гімназіях немає.

Увагу ученого привертала також письмові роботи, твори учнів “як перші проби владання рідною мовою, виражування своїх мислей в заокругленім виді і логічним зв’язку” [4: т. 26: 326]. Школа часу генія дала йому змогу стверджувати: 1) теми творів чи інших видів письмових робіт “банальні, часом попросту недоречні”. Вони не давали учням змоги висловити свої погляди, міркування, думки; 2) у роботах правили в основному орфографічні та пунктуаційні помилки; 3) не робили жодних стилістичних правок тощо [4: т. 26: 324]. Отже, і такий вид роботи не давав необхідного результату національного та естетичного виховання учнів.

Як зазначав І. Франко, учителі дуже часто не з власної волі так ставилися до своїх обов’язків. Тодішній викладач “мусить щомісяця переглянути і поправити пересічно 8 х 60, т. є. 480 виробів, або 16 виробів денно – крім прочої своєї праці в школі і поза школою”. Інколи у класах було до 60 учнів [4: т. 26: 326]. Учитель фізично не міг забезпечити насправді доброго навчання. Мусило б бути краще матеріальне забезпечення шкіл, більша кількість учителів з української мови і літератури, тоді все це сприяло б належній роботі у школі.

Педагог вважав, що проблеми, описані у першій частині статті, є лише частковими, і їх, зрештою, можна подолати. Та були значно складніші і важливіші, які завдавали нищівного удару свідомості учнів. У статті І. Франко навіть уривки з листа, у якому описано причини цієї проблеми. Ось суть позиції її автора: “Хто хоче научитись добре по-руськи, той повинен виучити напам’ять хрестоматію староруську, а особливо старослов’янську, бо то єдино добрий і чистий язик руський, не уживати дашків, а писати р о в , м о й і т. ін.” [4: т. 26: 325]. Та чи не найстрашніше, коли

учитель стверджує: “Шевченко є альфа і омега, але цілком недостойний наслідування, навіть не можна осмилитись, щоб його порівняти з поетами других народів”. Імперська політика щодо української мови завжди однакова, і не має значення, як називається імперія. І знову проведемо паралель з сучасністю. Уже в незалежній Україні, але перебуваючи, на жаль, у силовому та ідейному полі Росії, ми маємо звироднілого Бузину, який так само паплюжить світлу, святу і непорочну пам’ять генія українського народу Т. Шевченка.

Далі у листі: “Федькович – то урльопник. Історія Нечуя – то псевдоісторія” [4: т. 26: 326]. Знову паралель. Наші сучасні псевдонауковці-антиукраїністи висмокчують із пальця бруд щодо біографії Лесі Українки, Ольги Кобилянської. Кому і скільки платять за паплюження всього українського?

Але це не лише думки тих, хто схибнувся на “старословенщині”. У час написання статті процвітала “манія “общеслов’янскості” на загладу власної народності, манія, впливаюча з мрій ідіотичних, а породжена у нас 1849 року. Вона-то стала тим упирем, що довгі літа ссав нашу кров, підтинав у зароді всяку діяльність і породив страшенне замішання понять в наших головах. Він зробив нас політичними сервілістами, котрі, дожидаючись чогось, покійно хилились перед експлуатуючими нас ворогами” [4: т. 26: 327]. Ці думки як породження імперії робили свою справу набагато краще, ніж всілякі заборони. Проти заборони як форми тиску можна боротися, а українці, які визнають ці ідеї, самі заперечують існування своєї мови.

Ці “манії”, як зазначав І. Франко, привели до того, що ідеї “общеслов’янскості”, старослов’янщини та старорущини введено до гімназійних програм. Це сприяло виробленню в українців нелюбові і погорди до рідної мови, сіяло у свідомості українців розуміння української мови як “хлопської, грубої, не спосібної до вищого образування” [4: т. 26: 327].

Такі твердження, які кожного дня лунали в школах, які осідали у головах людей, призвели до того, що ці самі люди “найголосніше реготалися над бездарністю, грубістю і простацтвом своєї рідної мови” [4: т. 26: 328]. А ще долучалися до ідеї приходу “жениха от полунощи”. У таких умовах, не вивчаючи рідної мови, перекинчики переконували: “В один час научим вас по-великорусски” [4: т. 26: 328]. І знову сумна паралель. Ідею “жениха от полунощи” виношує більшість нашої Верховної Ради та Кабінету міністрів на чолі з його прем’єром. А Росія зовсім не приховує своїх планів: Росії зовсім не потрібний сильний український президент, сильна Україна.

Наш національний інтерес зовсім не полягає в тім, щоб Україна була могутньою державою... Так само Росії зовсім не потрібний сильний далекоглядний, видатний державний діяч на чолі України. Навіщо він їй?! Україні все одно доведеться віддавати свій суверенітет, то краще Росії. Це висловлювання В. Жириновського з виступу на “круглому столі” Інституту соціології НАН України в самій столиці України у 2003 році та К. Затуліна у “Независимой газете” у 2001 році.

Ця частина українців, яку І. Франко називав “мономанами”, не сприймала, бо не хотіла, учення Міклошича, Боденштедта та інших про окремішність, відрубність

племені малоруського. Не визнаючи ні українського народу, ні його мови, “зійшли ми справді на посміховище народів” [4: т. 26: 238].

І вже ніби про наш час пише учений: “Ми, мов закам’янілі, все стоїмо на однім місці, безпорадні, немічні, розбиті, висміяні [...], безсильні стати проти чужиницького народу” [4: т. 26: 328].

Мономанія в умах багатьох ошуканих людей виникала і утверджувалась через систему шкільної освіти, коли у 5-х і 6-х класах гімназій вивчали старослов’янську і староруську мову за хрестоматією Л. Головацького.

Учений підводить підсумок, що поки учні вивчатимуть старослов’янщину і старорусину, зовсім для них незрозумілий і непотрібний матеріал, доти у їхніх головах не буде розуміння окремішності і краси рідної мови, а все це негативно впливатиме на національне і державне мислення українців.

Але далі учений продовжує, що ці знання виявляються шкідливими лише тому, що вони подаються невчасно, зарано, бо вони необхідні лінгвістові у вищому навчальному закладі. Ось там вони потрібні, зрозумілі і вкрай необхідні. А учням гімназій, які ще не знають, хто такий Т. Шевченко, все це “нездале і убиваюче” [4: т. 26: 329].

Гімназійні педагоги обумовлюють необхідність таких знань тим, що учні повинні знати “Правду руську”, “Слово о полку Ігоревім” тощо. На думку ученого, у гімназіях необхідно знайомитись з “живою мовою і живою (народною і артистичною) літературою”, а “Повість временних літ” [...] важна [...] яко пам’ятник давньої мови (для лінгвістів) і яко джерело історичне (для істориків)” [4: т. 26: 330]. Звичайно, якщо вивчення цих творів буде супроводжуватись відповідними історичними і мовознавчими коментарями, то їх залучення до складу шкільних читанок можливе. А в тому вигляді, в якому їх вивчають у школі, воно стає просто шкідливим для дітей.

Далі учений полемізує з прихильниками вивчення “старослов’янщини” та “старорусини”, які посилаються на подібне вивчення мови і літератури у німців та поляків. І. Франко доводить: так, для німців це річ прийнятна, бо їхня середньовікова література має значну кількість справді літературних пам’яток, окрім того, німецька та польська шкільні програми добирали найкращі літературні твори; сучасна польська і німецька література не має взірців “літератури артистичної”, усної “народної словесності”, яку має український народ. І конечний висновок, до якого приходять Каменярь: “Література народна повинна у нас зайняти місце старословенщини, повинна для нашої молодіжі статись пропедевтикою рідної мови, історії і літератури” [4: т. 26: 331]. Один із багатьох шляхів вирішення задекларованих проблем є реформування викладання української літератури у гімназіях Галичини як одного із головних чинників формування національної свідомості молоді. Реформуванню підлягає передовсім робота вищих навчальних закладів, які готують нового учителя, наукове та методичне забезпечення навчання, написання нових програм з літератури, іншого ставлення до учня тощо.

Наприкінці статті І. Франко висловлює сподівання, що його стаття викличе дискусію і прокладе дорогу до реформи, тоді і його труд був би не даремним. Такої

чи подібної реформи потребує і наша школа, а головне наше суспільство, бо без реформування держави не спрацює жодна шкільна реформа. Пам'ятаймо слова кардинала Любомира Гузара: “Мусимо усвідомлювати, що любити свою батьківщину – закон, побудований на четвертій заповіді Божій: “Любіть батька і матір”, а в ширшій формі – Батьківщину, рідну мову, історію – все своє. Маємо це любити, плекати і цим жити”.

Література:

1. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) // Урок української. – 1999. – № 9/10.
2. Залізник Г., Масенко Л. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К., 2001.
3. Насенко М. Безмовних не чують // Урок української. – 2003. – № 10.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Олексій Караманов (Львів)

Іван Франко як історик школи і освіти

Сучасні глобальні зміни і перетворення, що відбуваються у світі, сприяють новому розумінню навчально-виховного процесу, його орієнтації на особистісно зорієнтований підхід та гуманістичне сприйняття самої людини. Усе це пов'язано з певною переоцінкою духовних надбань нашого народу. Особливого значення набуває вітчизняний досвід – він сприяє зверненню до постатей, погляди яких є особливо актуальними у наш час. Як зазначають сучасні дослідники, вивчення педагогічної персоналії “збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу” [6: 37].

До таких прогресивних постатей минулого, які сприяли розвитку вітчизняної педагогічної науки, належить великий український письменник і мислитель І. Франко. Він – діяч, який уособлює цілу епоху української культури, людина універсальної обдарованості, титанічної працьовитості, незламної стійкості та націленості в майбутнє. Протягом 40 років своєї творчої праці він створив близько 4500 творів найрізноманітніших жанрів, що написані не лише українською, а й російською, польською, німецькою, чеською мовами.

Серед учених, які вивчали педагогічну спадщину І. Франка, можна назвати О. Дзевєріна, С. Чавдарова, В. Савинця, Г. Паперну, В. Смалья та ін. На думку останнього, автора наукової розвідки “Педагогічні ідеї Івана Франка” (1966), найважливішими дослідженнями письменника з історії освіти були періоди XVI–XVII та